

Вигнанська І. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри французької філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ БІБЛІЙНИХ ОДИНИЦЬ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Анотація. В статті розглянуто особливості фразотворення фразеологічних біблійних одиниць (ФБО), на конкретних прикладах відображено їхні структурно-семантичні особливості функціонування, процеси контекстуальної трансформації. Досліджено становлення фразеологічної деривації як одного із розділів фразотворення, визначено закономірності утворення вторинних мовних знаків, якими виступають ФБО.

Ключові слова: фразеологічна інтеграція, диференціація, модернізація, транспозиція, фразеодеривація, дефразеологізація, мовна абстракція.

Одним із перспективних напрямків у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці є вивчення процесів фразотворення. Розвиток лінгвістики, зміна наукових парадигм та досягнення суміжних із мовознавством наук призвели до того, що на даному етапі більшої актуальності набуває когнітивна орієнтація досліджень у мовознавстві. Очевидно, що фразеологія взагалі і фразотворення зокрема не можуть залишитись осторонь такого напрямку досліджень. Саме тому **наукова новизна** полягає в тому, що вперше запропоновано комплексний та багатоаспектний підхід до вивчення фразотворчих процесів ФБО, що супроводжуються їхньою структурно-семантичною трансформацією.

Метою статті є дослідження процесів похідності у фразеології, що обумовило становлення фразеологічної деривації як одного із розділів фразотворення, а також визначення закономірностей утворення вторинних мовних знаків, якими виступають ФБО. У світлі текстотворчих потенцій ФБО особливої актуальності набуває проблема взаємовідношення фразотворення (фразеологічна деривація) та текстотворення. Структурно-системні та змістові характеристики лінгвістичних одиниць розглядаються з точки зору їх діалектного взаємозв'язку, взаємної детермінації [1, с. 78–86]. Текстотворення тісно пов'язане з деривацією, оскільки будь-який текст включає нові одиниці, в тому числі і фразеологічні. Мовна діяльність позбавляється будь-якого змісту, якщо вона не завершується створенням тексту. Отже, щоб описати фразеологічну деривацію, доцільно розглядати її з позицій текстотворення. Текстотворчі властивості ФБО визначаються їх структурно-семантичними особливостями та виражаються у здатності брати участь у створенні внутрішньо текстових зв'язків [2, с. 22].

Одним із процесів фразотворення ФБО є фразеологічна інтеграція, при якій окремі слова, входячи в фразеологічні зв'язки, втрачають свої природні ознаки і набувають нових. При фразеологічній інтеграції сполучувані компо-

ненти повинні мати хоча б одну спільну ознаку, причому такою ознакою може бути і потенційна сема. Внаслідок цього інтегровані слова мають вигляд незвичайної сполучуваності слів **face d'abbé** (червоне лице), **sœur érais** (безсердечна людина), **pierre vive** (Христос) [3, с. 196] та інші. При фразеологічній інтеграції нове асоціативне значення може набувати один з компонентів, або ж всі компоненти. Коли таке значення набуває лише один компонент, виникає аналітична ФБО. Якщо архісема вільного словосполучення залишається в значенні ФБО, то диференційна сема лише типологічно повторює відповідну сему сполучення. Перетворення потенційних сем на диференційні поглиблює різницю між значенням ФБО та її вільносинтаксичним корелятом. Труднощі семантичного моделювання ФБО пов'язані саме з тим, що неможливо передбачити, яка потенційна сема у значенні вільного сполучення «відновиться» й визначить значення цієї одиниці. Навіть типологічно подібні семи можуть спровокувати сигніфікативний зміст семантичної структури ФБО, оскільки архісема і диференційна сема зі значенням вільного фразеологічного сполучення замінюються новим, що зумовлює зміну денотата та поновлення змісту. Відсутність формально-логічних зв'язків між компонентами зумовлює зіткнення їхніх сем, алогічної сполучуваності, внаслідок чого виникає непередбачений, нереальний образ: **Mangez votre prochain, mangez-vous les uns les autres** (Le Monde, 15 février 2000) (Exhortation parodiée) від **Aimez votre prochain** (Math. 19, 19) [4, с. 24]. Так, **Chemin de Damas** (Actes des Apôtres 9, 3) – вільне словосполучення; архісема – місцевість; диф.сема – місцевість, її призначення; ФБО – духовне переродження; архісема – переродження людини; диф. сема – визначене призначення. Диференційні семи, які цілковито протилежні за сигніфікативним змістом, можуть бути загальними, тоді як потенційна сема є вирішальною у формуванні семантичної структури ФБО. Приклади засвідчують, що в семантичній структурі ФБО, на відміну від аналогічної структури вільних словосполучень, є присутні і конотативні семи, з емоційно-експресивними характеристиками. Це, без сумніву, пов'язано з образним переосмисленням даних ФБО, що і сприяє їх комплікативності в порівнянні з синонімічними словами та словосполученнями вільного вживання. Є випадки, коли наявність типологічних загальних сем робить значення ФБО не прогнозованим. Здебільшого вільне сполучення з конотативним значенням породжує ФБО з таким самим значенням і навпаки: **grincement des dents** (гнів, біль), **porter sa croix** (страждати) і т.п. Складність семантичного моделювання пов'язана з тим, що кожна об-

разна ФБО, яка характеризується повним переосмисленням, може мати кілька конотативних значень.

Другим процесом утворення ФБО на базі окремих слів є фразеологічна диференціація (мотивована база представлена розгорнутим сполученням). Відбувається розкладання слова і відтворення його значення шляхом представлення другорядних ознак. Цей процес пов'язаний із фразеологічною інтеграцією, внаслідок чого сполучуються слова, часто несумісні в мові. При фразеологічній диференціації проходить розщеплення слова, яке супроводжується появою нової форми (**manger le bon Dieu, manger le pain des anges – communier**). Такого роду вирази розглядаються як «троп, який полягає в заміні звичайного слова описовим виразом». Виникнення таких ФБО пояснює В.М. Мокієнко «Розширення фразеологізму стимулюється недостатністю семантики, необхідністю підсилити втрачену словосполученням експресію. Це прагнення можна назвати принципом надлишковості. Найтиповішим явищем, що відображає цей принцип, є перифраза» [5, с. 131]. Перифрастичні ФБО, які виникли в результаті окремих слів, можна відобразити у вигляді таких різновидів: власне перифрастичні утворення: **métal de diable, bourse de diable** – гроші; табуйовані утворення: **maître des ténèbres, esprit malin** – сатана; евфемістичні утворення: **entrer dans la Jérusalem céleste – померти; être en costume d'Adam** – нагий; сонер **le glas** – відчитати відхідну; дисфемістичні утворення: **carillonneur de la noblesse** – людина духовного походження.

Вживання ФБО може внести зміни або в плані змісту, або в плані вираження, або – набагато рідше – в обидва плани. Звідси випадки вживання ФБО можна представити у вигляді трьох основних типів: лексичні, семантичні та лексико-семантичні зміни. Зміни лексичного складу ФБО при збереженні її змістового навантаження розглядаються як фразеологічна модернізація. Визначають дві причини, які призвели до утворення лексичної модернізації існуючих ФБО та утворення нових: мовні та позамовні чинники. Існує три причини зміни лексичного складу ФБО: намагання покращити внутрішню форму ФБО, зробити її мотивованою та зрозумілішою, а також бажання привичайти ФБО до умов соціальної чи територіальної групи носіїв мови. Заміна лексичного складу ФБО, особливо часткова, викликана тим, що внутрішня форма стає недостатньо зрозумілою носіями мови на даному етапі його розвитку, сприяє відчуженню одиниці. Введення нового слова в склад ФБО взамін існуючого відновлює внутрішню форму. Однак це проходить частіше в тих випадках, коли таке слово не є синонімічним у відношенні замінюваного. Саме в цьому випадку виникає ФБО, яку можна визначити як нову. Отже, поряд з процесом виникнення ФБО, існує і інший процес, при якому поновлюється форма ФБО. Існують випадки, коли заміна формує модернізацію ФБО, оскільки синонімія, яка виникла при такій заміні, має власне фразеологічний характер. Особливий різновид лексичних змін ФБО та створення на їх основі одиниць із тим самим значенням складають такі перетворення, при яких нова ФБО відрізняється від своєї дериваційної бази специфікою вживання.

Утворення нових ФБО на основі перемінних слів є фразеологічною транспозицією. Утворення нової одиниці на основі перемінного сполучення слів є первинною транспозицією, вторинною є утворення нової ФБО на основі іншої

ФБО тієї ж мови. Під внутрішньо системною первинною транспозицією розуміють перехід такого роду сполучень слів нефразеологічного характеру в розряд ФБО, а отже і утворення нової ФБО шляхом перенесення перемінних сполучень нового фразеологічного значення. В результаті зазначеної транспозиції утворюється якісно нова одиниця мови. Хоча лексичний склад у перемінній ФБО один і той самий, їх семантична розбіжність проявляється перш за все в контексті, граматичних формах чи лексичному оточенні. Утворення ФБО на основі перемінних сполучень мають свою специфіку в порівнянні з утвореннями на основі окремих слів. Специфіка в тому, що перемінне сполучення має додаткове значення, яке притаманне сполученню в цілому, а не ізольовано. Адже слова за межами мови представлені в більш абстрактних значеннях, тому процес фразеологічної інтеграції помітно відрізняється від транспозиції, від утворення ФБО на основі перемінних сполучень слів. Перенесення на перемінне сполучення нового значення породжує відповідні відносини між первинними значеннями компонентів цього сполучення, а також загальним значенням всього перемінного сполучення та новим значенням. В результаті утворюються ті відносини, які і формують внутрішню форму ФБО. ФБО, які виникли на основі перемінних сполучень слів, неоднорідні, різняться характером співвідношення дериваційної та мотивованої бази, що призводить до утворення різних типів переносів значення на перемінне сполучення.

При утворенні нової ФБО спостерігається семантичний баланс, у якому слово, отримавши нове значення, втратило стільки старих властивостей, скільки набувало нових. ФБО **кромішня темрява (ténèbres cimmériennes – пекло)** (Math. 22, 13) спочатку вказувала на **п'їтму** (куди кидали грішників), а згодом отримала значення **ténèbres profondes**. Іменник **темрява** відновив своє первинне значення, а прикметник **кромішня** – фразеологічно зв'язане значення, з яким утворив нові сполучення: **кромішні темрява, морок, ніч**. Згодом з ФБО **кромішне** (справжнє) пекло виникли сполучення, в яких **кромішній** має значення **дуже важкий, нестерпний**.

Шляхи проникнення та механізми фразотворення передбачають певну трансформацію семантичної структури фразотвірної бази при збереженні інваріанта її лексико-семантичної структури. Іншим характером перетворень відзначається утворення ФБО, сформованих у результаті первинного фразотвору. Цей процес є вторинним, а в залежності від вихідного фразеологічного матеріалу – відповідно міжсистемною або внутрішньо системною фразеодеривацією. Він супроводжується переважно перетвореннями лексико-граматичної структури фразотвірної бази, які можуть викликати відповідно зміни її семантичної структури. Тому цей фразотворчий процес розглядається як структурно-семантичний тип фразотворення. При **фразеологічній деривації** словосполучення підлягає повному чи частковому семантичному переосмисленню, а компоненти словосполучення набувають значення, яке реалізується лише в даному сполученні та закріплюється у ньому. Ці нові значення і є показником його фразеологічності, а слово набуває семантичну та синтаксичну самостійність, можливість реалізації поза межами тексту, вступаючи при цьому в граматичні зв'язки з перемінними словами чи сполученнями слів. Прямим наслідком

такого семантичного фразеологічного перетворення є поява смислової залежності між компонентами. У ФБО з повним семантичним перетворенням існує двостороння смислова залежність, в результаті чого ФБО набуває цілісного значення.

ФБО не завжди зберігають своє значення в незмінному вигляді, а набуті нові стають показниками їхньої фразеологічності. Переосмислене слово, що є основою творення ФБО, починає відчувати вплив одиниці, внаслідок чого значення слова починає відчуватися щораз більш відокремлено, а слово набуває семантико-синтаксичної самостійності, можливості реалізуватися за межами одиниці, вступати в граматичні зв'язки з іншими сполученнями слів. Спостерігаються також випадки, коли під впливом ФБО нового значення набуває не слово, а сполучення слів, які володіють достатнім рівнем семантичної автономності, щоб реалізувати своє значення за межами ФБО, частиною якої вони є. Словосполучення, які налічують усі структурно-семантичні ознаки ФБО, є самостійними одиницями мови, «фразеологізмом у фразеологізмі», а також слугують посередниками між старим і новим значенням. Тут підтверджується положення Р.А. Будагова [6, с. 144] щодо міжсистемної ланки в смисловій історії словосполучення. Наприклад: *La droite de Dieu* (Mc 12, 36) – правий Божа (старі значення); *assis à la droite de Dieu* – сидіти праворуч Отця (проміжна ланка); бути поміченим патроном (нове значення). Ступінь семантичної автономності залежить від ступеня зв'язку, який існує між його новим і старим значенням. ФБО набувають із часом автономності щодо своїх вихідних прототипів, втрачають із ними зв'язок, асимілюючись у мові-реципієнті. Окрім цього вони продовжують розвиватися, а задля комунікативних та експресивних завдань підлягають подальшому семантичному перетворенню, внаслідок чого утворюються нові ФБО.

Велика кількість одиниць є результатом міжсистемної фразеологічної деривації. Вони утворені на основі іншомовних одиниць, сформованих у результаті первинних фразотворчих процесів у мові – джерелі. Внаслідок чого і виникають семантично переосмислені ФБО, в яких у процесі самої фразеодеривації не проходять зміни семантичної структури у порівнянні з базовими іншомовними ФБО навіть при наявності окремих трансформацій їх лексико-граматичної структури, зумовлених частковим неспівпадінням граматичних категорій, синтаксичної побудови з огляду на різну типологію мови **royaume de Jésus Christ – рай; appeler César** – благати найвищої влади; **jouer Judas** – вести себе по-зрадницьки; **avoir le diable dans la botte** – бути неспокійним; **faire à Dieu barbe de feu** – говорити погано про релігію.

ФБО, які виникли в результаті міжсистемної фразеодеривації, набувають з часом автономності по відношенню до своїх вихідних прототипів, втрачають з ними зв'язок, асимілюючись у мові-реципієнті. Крім цього, вони не припиняють свого розвитку, і виходячи з комунікативних та експресивних завдань, піддаються процесу подальшого перетворення їх лексико-граматичної структури, що шляхом внутрішньо-системної деривації призводить до утворення нових ФБО, і згодом набувають самостійного синтаксичного розвитку.

Активні процеси в семантичному розвитку найбільше виявляються у тих випадках, коли фразеологічна деривація

призводить до розпаду ФБО. Це явище, при якому ФБО в результаті утворення нових самостійних значень в її компонентах втрачає основну ознаку фразеологізації, що і призводить до процесу дефразеологізації. Це процес, при якому: компоненти ФБО можуть функціонувати як окремі мовні одиниці, отримувати повну семантичну автономію, а також можливість самостійного синтаксичного розвитку поза межами сполучення. Відповідно, що більш віддалений такий зв'язок, то швидше слово сприймають як окреме, що й прискорює процес дефразеологізації. І навпаки, поява нового значення від впливу ФБО хоча й робить його форму прозорішою, не зумовлює розщеплення цієї ФБО, навіть якщо ще відчувається зв'язок між новим і старим значеннями. Процес дефразеологізації є завершеним тоді, коли отримане нове самостійне значення ФБО настільки віддалене у змістовому відношенні від свого прототипу (перемінного слова), що сприймається вже як омонім. Так, у словосполученні **pape (f) au riz** лексема **pape (f)** (каша) є омонімом іменника **pape (m)** (понтіфік, папа). Розрив зв'язку між двома значеннями призводить до того, що сполучення позбавлене можливості співвідноситися зі своїм генетичним джерелом. Як наслідок, між компонентами встановлюються семантично-синтаксичні відношення, характерні для модельованих утворень. Отож і процес дефразеологізації прямо залежить від ступеня та характеру семантичного розвитку компонента ФБО. Елементи дефразеологізації накопичуються всередині ФБО, готуючи тим самим умови для її розщеплення та переходу в розряд загальноновживаних [7, с. 9]. Деякі елементи дефразеологізації можуть існувати в прихованій формі, а фразеологічна деривація, залежно від ступеня характеру семантичного розвитку компонентів, по-різному відображається у ФБО. Фразеологічна деривація в деяких випадках не зумовлює розпаду ФБО, хоча і змінює відношення між її компонентами; вона спричиняє втрату головної ознаки, що і сприяє її дефразеологізації. (**Faire Saint – Michel – déménager; arche de Noé – église; fille d'Ève, nouvelle Ève – femme par excellence; pierre vive – Christ; trompettes de l'Apocalypse – menaces**).

Фразеологічна ефективність ФБО досягається двома шляхами: через певний специфічний добір, не порушуючи мовної норми; через вмотивовану модифікацію компонентів, відхилення від норми, з метою передачі ФБО лаконічніше, не змінюючи змісту, а також задля досягнення більшої виразності, створення незвичності, привернення уваги читача новим змістом.

Г.О. Винокур вважає, «що мовна норма завжди веде боротьбу між традиціями мови та силами, що направляють природний хід історично-мовного розвитку» [8, с. 17]. Отже, в мові спостерігається протидія двох протилежних тенденцій. З одного боку, це прагнення фразеологічного фонду до недоступності задля адекватного функціонування, з іншого – саме в процесі цього функціонування змінюється та збагачується фразеологічний фонд.

Неоднорідність фразеологічного складу в більшості обумовлена неоднаковим ступенем мовної абстракції, що притаманна ФБО. Ступінь мовної абстракції розглядається як ступінь віддалення від первинного образу, що призводить до ускладнення змістової структури цієї одиниці. Це особливий тип абстракції, рівень якої залежить від взаємодії різних факторів, що беруть участь у фор-

муванні та розвитку ФБО. Мовна абстракція знаходить своє відображення саме у семантичному перетворенні – лінгвістичному процесі, що лежить в основі фразеології. Це головним чином пов'язано з динамічними процесами, характерними для смислового розвитку ФБО (утворення нових значень у ФБО, фразеологічна деривація, дефразеологізація). Ці процеси, викликаючи зміни у семантичній структурі, можуть одночасно змінювати ступінь та характер мовної абстракції ФБО, що призводить тим самим до значних зрушень у фразеологічній системі мови. Показником якісних змін у фразеологічному складі є також їх співвідношення в різний період розвитку, з конкретними чи абстрактними значеннями. Однак абстрактність значення ФБО не варто порівнювати з мовною абстракцією, що лежить в основі процесу фразеологізації.

Хоча всім ФБО притаманна мовна абстракція, не всі з них мають абстрактне значення. Приклади засвідчують про неможливість існування абсолютної взаємозалежності та взаємообумовленості між ступенем мовної абстракції ФБО та ступенем абстрактності виражального ним поняття. Фразеологічна абстракція реалізується через конкретний опис або представлення факту, події, явища, що передається внутрішньою формою ФБО: *Porte étroite* – важко пройдений шлях (букв. вузькі двері) (Matthieu 7, 13–14) [4, с. 9]. Таким чином для внутрішньої форми характерна образність, яка виявляється в семантичній двоплановості ФБО. Подібна образність не притаманна внутрішній формі слова, яке в силу номінативної функції у мові має пряму направленість на предмет чи поняття. Референтна співвіднесеність слова має два ступеня (поняття – денотат), тоді як в ФБО вона є триступеневою (поняття – образне представлення – денотат). *La tour de Babel* (Вавилонська вежа) (Genèse 11, 1) розвиває декілька нетотожних значень. В одному з українських варіантів головним виявилось слово **стовпотворіння**, прикметник **вавилонське** часто опускається. Головне значення ФБО – **agitation, désordre**. У французькій ФБО головний компонент **Babel**, слово **tour** редукується, **une babel** може позначати не лише гучне зібрання чи мовне нерозуміння, але й плутанину (без шуму): **une babel de couloirs** (плутанина коридорів) [9, с. 123].

Специфікою фразеологічної абстракції є поява в ФБО семантичної структури, яка не співпадає з аналогічною структурою слова, що знаходить своє відображення в різних відношеннях та розподіленні денотативних та конотативних сем, які беруть участь в формуванні значень вказаних двох мовних одиниць. Згідно з загальноприйнятою версією в змістовій структурі ФБО переважає конотація. Саме конотативні (потенційні) семи вільного словосполучення часто слугують основою утворення ФБО. Отже між мовною абстракцією та семантичною структурою ФБО існує тісний зв'язок: що глибший процес семантичного перетворення, то більш віддаленим стає зв'язок між значенням ФБО та значенням її прототипу, вищою ступінь фразеологічної абстракції. Хоча фразеологічна абстракція визначається головним чином семантичними факторами, все ж таки на ступінь фразеологічної абстракції впливають деякі структурні ознаки ФБО. Таким чином фразеологічний фонд французької мови складається зі стійких виразів з різною формою мовної абстракції. Не дивлячись на

посилення абстрактного характеру фразеології, що пов'язане з загальною тенденцією розвитку, останній засвоює ФБО будь-якого ступеня абстракції, якщо вони актуальні на даному історичному етапі та задовольняють потреби мовного колективу в образно-експресивних засобах вираження [10, с. 48].

Література:

1. Керимзаде М.К. Фразеологическая деривация и контекст / Керимзаде М.К. // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Топрева. – 1982. – Вып. 198. – С. 82–88.
2. Мурзин А.А. Основы дериватологии / Мурзин А.А. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1984. – 56 с.
3. Jean C. Bologne Expressions d'origine biblique / Jean C. Bologne – Paris.: Larousse, 1999. – 290 p.
4. La Bible Ancien et Nouveau Testament Traduit de l'hébreu et du grec en français courant – Villiers-le-Bel: Alliance biblique Universelle, 1997. – 1210 p.
5. Мокиенко В.М. Фразеология публицистики / В.М. Мокиенко // Теоретические проблемы стилистики текста: тезисы докл. – Казань: Изд-во КГУ, 1975. – 133 с.
6. Будагова Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки) / Будагов Р.А. – М.: Изд-во: Добросвет–2000, 2004. – 415 с.
7. Чекалина Е.М. Язык современной французской прессы (лексико-семантический аспект) / Чекалина Е.М. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та., 1991. – 167 с.
8. Винокур Г.О. О задачах истории языка / Г.О. Винокур // Ученые записки Моск. гор.-пед. ин-та. – 1976. – Т. 5. – Вып. 1. – С. 207–226.
9. Dictionnaire des noms propres de la Bible / Olivier Odelain, Robert Seguinéau. – Paris: Éd. Cerf-Desclée de Brouwer, 2002. – 492 p.
10. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / Кацнельсон С.Д. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – 110 с.

Выгнанская И. М. Особенности фразообразовательных процессов фразеологических библейских единиц французского языка

Аннотация. В статье рассмотрены особенности фразообразования фразеологических библейских единиц (ФБЕ), на конкретных примерах отражены их структурно-семантические особенности функционирования, процессы контекстуальной трансформации. Исследовано становление фразеологической деривации как одного из разделов фразообразования, определены закономерности вторичных языковых знаков, которыми выступают ФБЕ.

Ключевые слова: фразеологическая интеграция, дифференциация, модернизация, транспозиция, фразеодеривация, дефразеологизация, языковая абстракция.

Vygnanska I. Peculiarities of phrase formation processes of Bible Phraseological Units of the French language

Summary. The article deals with peculiarities of phrase formation processes of Bible Phraseological Units (BPU) of the French language. Vivid examples reflect their structural and semantic functioning as well as processes of contextual transformation. The research aims at defining phraseological derivation as one of aspects of phrase formation. It is outlined regularities of secondary lingual signs formation as far as BPU are supposed to be ones.

Key words: phraseological integration, differentiation, modernization, transposition, phrase derivation, dephraseologization, lingual abstraction.